

หลักการและข้อปฏิบัติของเภสัชกรรมแผนไทย

จัดทำข้อมูลโดย กลุ่มงานวิชาการเภสัชกรรมแผนไทย
สถาบันการแพทย์แผนไทย

จรรยาเภสัช

จรรยาเภสัชกร หมายถึง คุณธรรมที่ผู้เป็นเภสัชกร ควรประพฤติปฏิบัติ ดังต่อไปนี้

- ต้องมีความซื่อสัตย์สุจริต เอาใจใส่ในการศึกษาอยู่เสมอ ไม่เป็นผู้มีความเกียจคร้าน
- ต้องเป็นผู้พิจารณาหาเหตุผลในการปฏิบัติงาน โดยความละเอียดรอบคอบ และมีความประณีตไม่เป็นผู้ประมาทง่าย
- ต้องมีความซื่อสัตย์สุจริต และมีเมตตาแก่ชีวิตผู้ใช้ยา ไม่เป็นผู้โลภเห็นแก่ลาภ โดยหวังกำไรเกินควร
- ต้องมีความละเอียดรอบคอบ โดยไม่กล่าวความเท็จโอ้อวดให้ผู้อื่นหลงเชื่อในความรู้ ความสามารถของตนเอง
- ต้องปรึกษาผู้มีความรู้ความชำนาญ เมื่อเกิดความสงสัยในปัญหาใดๆ เกี่ยวกับตัวยาหรือวิธีการปรุงยา

โดยไม่ปิดบังความเคลาของตน

เภสัชกรจะต้องมีหลักความรู้หลัก 4 ประการ ดังนี้ จึงสามารถปรุงยาได้อย่างมีคุณภาพ

1. ต้องรู้จักตัวยา ให้รู้จักรูป สี กลิ่น รส และชื่อของพืช สัตว์ แร่ธาตุ ทุกชนิดที่จะนำมาปรุงยา
2. ต้องรู้จักรสและสรรพคุณของยาไทย ยาไทยจำแนกเป็น 2 ลักษณะ คือ

- ยารสประธาน คือยารสเย็น ยาที่เข้าไปไม้ เกสรดอกไม้ สัตตเขา เนาวเขี้ยว และของที่เผาเป็นถ่านแล้ว

ปรุงเป็นยา เช่น ยามหานิล ยามหาวาฬ ยาเขียว ยารสร้อน ได้แก่ ยาที่เข้าเบญจกูล ตรีกฎก หัตถ์คุณ ขิง ข่า บำรุงเป็นยา เช่น ยาเหลืองทั้งปวง ยารสสุขุม ได้แก่ ยาที่เข้าโกฐ เทียน กฤษณา กะลำพัก ชะลูด อบเชย ขอนดอก แก่นจันทน์เทศ ปรุงเป็นยา เช่น ยาหอมต่างๆ

ยา 9 รส จำแนกตามรสยา พร้อมสรรพคุณและแสดงกับโรค

ยารสฝาด	สำหรับสมาน แก้โรคอุจจาระพิการ เช่น โรคท้องร่วง สมานแผล คุมธาตุ
แสดงโรค	ไอ ท้องผูก โรคลม ทำให้กระหายน้ำ
ยารสหวาน	ชุ่มซาบไปตามเนื้อ ทำให้ผิวหนังสดชื่น บำรุงกล้ามเนื้อ บำรุงหัวใจ ชุ่มคอ แก้กระหาย
แสดงโรค	โรคเบาหวาน น้ำเหลืองเสีย แผลขึ้น ฟันผุ อาเจียน
ยารสเมาเบื่อ	สำหรับแก้พิษ ดับพิษโลหิต แก้โรคผิวหนัง ผื่นคัน แมลงสัตว์กัดต่อย ระบายประสาท
แสดงโรค	หัวใจพิการ ทำให้บีบหัวใจ ทำให้คลื่นเหียนอาเจียน โรคไอ
ยารสขม	สำหรับบำรุงโลหิตและดี แก้ไข้ต่างๆ เจริญอาหาร ช่วยย่อยอาหาร
แสดงโรค	ลม จุกเสียด
ยารสมัน	แก้เส้นเอ็นพิการ บำรุงไขข้อ บำรุงกำลัง เป็นยาอายุวัฒนะ
แสดงโรค	หอบ ไอ อูระเสมหะ ร้อนในกระหายน้ำ ไข้พิษ
ยารสหอมเย็น	บำรุงหัวใจ บำรุงครรภ์ แก้โรคกระหายน้ำ บำรุงกำลัง ดับ ปอด
แสดงโรค	ธาตุพิการโลหิตคลอตบุตรเป็นพิษลมในลำไส้และนอกลำไส้
ยารสเค็ม	ชุ่มซาบไปตามผิวหนัง แก้โรคพรรตัก ใช้ถ่าน้ำเหลือง เมือกมันในลำไส้ ฟอกโลหิต กัดเสมหะ
แสดงโรค	กระหายน้ำ คอแห้ง บิดมูกเลือด
ยารสเปรี้ยว	แก้โรคเสมหะเหนียว ฟอกโลหิตสตรี แก้ไอกัดเสมหะ แก้กระหายน้ำ
แสดงโรค	ไข้ต่างๆ ท้องเสีย
ยารสเผ็ดร้อน	สำหรับแก้ลม บำรุงไฟธาตุ แก้ท้องอืด จุกเสียดแน่น ขับเหงื่อ ขับลม
แสดงโรค	ไข้พิษต่างๆ โรคตาเจ็บ

3. ต้องรู้จักเครื่องยาที่มีชื่อต่างๆ กัน รวมเรียกเป็นชื่อเดียวกัน (พิกัดยา) ได้แก่ น้ำตัวยาลองสิ่งรวมกันจะมีชื่อขึ้นต้นว่า "ทอง" หรือ "ทวิ" ถ้าสามสิ่งเรียก "ตรี" สี่สิ่งเรียกว่า "จตุ" ถ้าห้าสิ่งเรียกว่า "เบญจ" ฯลฯ
4. ต้องรู้จักการปรุงยา และประสมยาใช้ตามวิธีต่างๆ

หลักการเตรียม และการปรุงยาไทย

1. การพิจารณาตัวยา คือ พืช สัตว์ แร่ธาตุ บางชนิดต้องนำมาแปรสภาพ เช่น สะตุ ประสะ ชำฤทธิ์ เผาไฟ สุมไฟ การแปรสภาพต้องพิจารณาดูเป็นขนาน หรือตามตำราระบุ เช่น ในตำรับยาแผนโบราณจำนวนมาก จะมีน้ำประสานทองสะตุผสมอยู่ด้วย ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างการสะตุน้ำประสานทอง โดยละเอียดให้ทราบเพื่อไว้ใช้ประโยชน์ต่อไป

วิธีสะตุน้ำประสานทอง โดยนำกระทะเหล็กตั้งไฟ หรือกระทะดินเผา นำน้ำประสานทองมาทำให้ละเอียด แล้วโรยลงในกระทะ เมื่อน้ำประสานทองถูกความร้อนจะละลายเป็นน้ำเล็กน้อย เมื่อแห้งได้ที่แล้วจะฟูเป็นแผ่นขาวขึ้นมา มีลักษณะคล้ายข้าวเกรียบ เป็นอันเสร็จ ทิ้งไว้ให้เย็น นำมาใช้ปรุงยาได้ น้ำประสานทองสะตุนี้นำมาใช้ปรุงเป็นยาผงเท่านั้น ยาต้มไม่ต้องสะตุ

2. ขนาดของตัวยา พิจารณาดูว่าใช้ขนาดน้ำหนัก กีบบาท กี่สลึง กี่เฟื้อง ตามการเทียบมาตราโบราณ เช่น 1 บาท = 15 กรัม เป็นต้น

3. การปรุงยา ต้องทำตามตำราที่บอกไว้ เช่น ทำเป็นผง เม็ดลูกกลอนต้ม ในตำรับของยาไทยมีองค์ประกอบสำคัญ 4 อย่างคือ

- ตัวยาดตรง เป็นตัวยาสำคัญ คือ ตัวยาที่แก้โรคหรืออาการของโรคโดยตรง
- ตัวยาช่วย เป็นตัวยาที่ช่วยตัวยาสำคัญ ให้มีฤทธิ์ยิ่งขึ้น (สรรพคุณดีเพิ่มขึ้น)
- ตัวยาคุม เป็นตัวยาที่คุมฤทธิ์ตัวยาสำคัญ เพื่อที่จะให้เป็นไป
- ตัวยาซุรต เป็นตัวยาแต่งรส แต่งกลิ่น ที่จะช่วยปรุงยาให้มีรสดี กินง่าย กลิ่นหอมน่ารับประทาน

ในการปรุงยาหรือตั้งตำรับยาขนานๆ หนึ่ง ไม่จำเป็นจะต้องให้มีตัวยากรบองค์ประกอบ 4 เสมอไป ทั้งนี้ก็แล้วแต่ชนิดของยา และความมุ่งหมายที่จะใช้

น้ำกระสายยาตามธรรมดาที่จัดอยู่ในเครื่องปรุง รวมความว่าตำรับยาที่จะตั้งให้แก่คนไข้ ก็เพื่อให้ยานั้นมีคุณภาพดี ในการแก้โรคหรืออาการได้เร็วซึ่งเกี่ยวกับตัวยาสำคัญและยาช่วย หรือให้ยาในขนานนั้นๆ ใช้ได้ปลอดภัยซึ่งเกี่ยวกับตัวยาคุม และเพื่อให้ยานั้นมีรูป สี กลิ่น กินง่าย เกี่ยวกับเครื่องปรุงยา

วิธีปรุงยาตามหลักของโบราณ วิธีปรุงยาตามหลักของโบราณมี 25 วิธี

1. ยาน้ำ หมายถึง ยาขนานใดๆ ที่ปรุงแล้วเอาน้ำมารับประทาน หรือเอาน้ำอบ น้ำสวน น้ำชะ น้ำอาบ เรียกว่ายาน้ำ เป็นน้ำมันก๊อนุโลมเรียกยาน้ำ กำหนดไว้ 11 วิธี คือ

- ยาสด ยาแห้ง : ปรุงแล้วต้มให้เดือด หรือเคี่ยวรินน้ำกิน
- ยาสด ยาแห้ง : ปรุงบดเป็นผงหยาบ แช่น้ำสุกหรือดองสุรา กินแต่น้ำ
- ยาสด ยาแห้ง : ปรุงบดหยาบ กัดหรือแช่ด้วยหัวเหล้า หยดเติมน้ำกิน
- ยาดากแห้ง : ปรุงหรือเผาเป็นถ่าน แช่น้ำต่าง เอาน้ำกิน
- ยาสด แห้ง : ปรุงแล้วต้มกลั่นเอาไอ เช่น กลั่นสุรา
- ยาสด แห้ง : ปรุงบดหยาบ หุงด้วยน้ำมัน
- ยาสด แห้ง : ปรุงแล้วต้ม ใช้น้ำยาอมหรือบ้วนปาก
- ยาสด แห้ง : ปรุงแล้วต้ม ใช้น้ำอาบ
- ยาสด แห้ง : ปรุงแล้วต้ม เอาน้ำแช่
- ยาสด แห้ง : ปรุงแล้วต้ม เอาน้ำชะล้าง
- ยาสด แห้ง : ปรุงแล้วใช้สวนทวารหนัก

2. ยาผง หมายถึง ยาใดที่บดเป็นผงละเอียดหรือจะเป็นผงหยาบ บด พอๆ ก็อนุโลมกำหนดไว้ 7 วิธี

- ยาสด ยาแห้ง : บดเป็นผงละเอียดหรือคั่ว บดเป็นผงละเอียด
- ยาสด ยาแห้ง : บดบดเป็นผงละเอียด สำหรับเป่าจุมูก คอ หู
- ยาสด ยาแห้ง : บดแล้วตำใช้ เป็นยาสมุนไพรหรือพอก
- ยาสด ยาแห้ง : บดแล้วใช้ทา
- ยาสด ยาแห้ง : บดแล้วใช้ทำเป็นลูกประคบ
- ยาประสมแล้ว : ใช้พอกแก้ขัดยอก ช้ำบวม เคล็ด
- ยาตากแห้ง : บดบดเป็นผงละเอียด

3. ยาเม็ด บั่นแท่ง บั่นลูกกลอน มี 2 วิธี

- ยาสด ยาแห้ง : บดบดเป็นผงละเอียด บั่นเป็นลูกกลอน
- ยาสด ยาแห้ง : บดแล้วใช้เหน็บทวารหนัก

4. ยาเอาควันรม ไอรรมและสุดตมกลืน แยกเป็น 4 วิธี

- ยาสด ยาแห้ง : บดบดผง บรรจุภาชนะเอาไว้ดม
- ยาตากแห้ง : บดหั่นมวนคล้ายบุหรี่ สุดหรือดูดเอาควัน
- ยาตากแห้ง : บดผงหยาบ เผาไฟหรือโรยบนถ่านไฟ ใช้ควันรม
- ยาสด ยาแห้ง : บดแล้วต้ม ใช้ไอรรม

5. ยาขี้ผึ้ง

- ยาขี้ผึ้ง : ปิดแผล ซึ่งเรียกว่า ยากวาน กอเอี้ยะ

วิธีใช้ยา

ใช้กิน, ใช้ทา, ใช้ถูนวด, ใช้ดม, ใช้อม, ใช้กวาดคอ, ใช้หยอดหู ตา จมูก, ใช้สวนทวาร, ใช้รมควัน, ใช้ไอน้ำรม, ใช้สมุนไพร, ใช้อาบ, ใช้แช่, ใช้สูด, ใช้พ่น, ใช้ฉีด-เป่า, ใช้พอก, ใช้ปิด, ใช้ประคบ และใช้ชะล้าง

หมายเหตุ การฆ่า การประสะ หมายถึง การนำยาที่มีฤทธิ์แรงมากๆ มาทำให้ฤทธิ์หรือสรรพคุณน้อยลง ใช้ได้ดีกับตัวยาอื่นๆ ที่นำมาผสมกันปรุงเป็นยารักษาโรค เช่น การสะตุน้ำประสานทอง ดังที่กล่าวไปแล้ว

หลักการใช้ยาไทย

เราต้องการให้ได้ผลดีในการรักษามากที่สุด โดยไม่มีผลเสีย (หรือมีน้อยที่สุด) จากการใช้ยานั้นๆ ต้องอาศัย

- **รู้เขา** หมายถึง รู้เรื่องราวของผู้ป่วย ว่าเป็นโรคอะไร ความรุนแรงมากน้อยเท่าใด เป็นโรคอื่นร่วมด้วยหรือไม่ ประวัติการป่วยในอดีต การแพ้ยา ฯลฯ
- **รู้เรา** หมายถึง รู้ว่าเรามีความสามารถในการรักษาโรคเพียงใด ต้องมีความรู้เรื่องยาอย่างแท้จริง รู้ว่ากลางเนื้อชอบกลางยา ยาเป็นดาบสองคม (ใช้ดีให้คุณ ใ้ไม่เป็นที่เกิดโทษ) ฯลฯ
- **รู้รอบ** หมายถึง มีความรอบรู้เกี่ยวกับโรคต่างๆ กำเนิดโรค การป้องกัน การรักษา การให้คำแนะนำอย่างถูกต้องแก่ผู้ป่วยในเรื่องการใช้ยา การปฏิบัติตนในยามเจ็บป่วย คำแนะนำในระยะฟื้นฟูสภาพ